

УДК 330.34:65.016

Формування термінологічного поля процесу розгортання збалансованого розвитку підприємства

Хобта В.М.

доктор економічних наук, професор,
завідувач кафедри економіки підприємства
Донецького національного технічного університету (м. Покровськ)

Кладченко І.С.

аспірант кафедри економіки підприємства
Донецького національного технічного університету (м. Покровськ)

В роботі актуалізоване використання категорії збалансованості як ключового параметру процесу розвитку соціально-економічних систем різного рівня упорядкування. Проведений загальнонауковий аналіз категорії «збалансований розвиток», а також обґрунтовані її несуперечливість, цілісність та наукова придатність. Систематизовані й структуровані особливості її вживання сучасною науковою спільнотою на концептуальному, національному, регіональному рівнях та рівні окремого підприємства. На системній основі сформульовані основні підходи до визначення збалансованого розвитку підприємства, а також розкрита його сутність. Окреслені перспективи оцінки збалансованості динаміки розвитку підприємства.

Ключові слова: розвиток, рівновага, діалектичний підхід, збалансований розвиток підприємства, динамічна рівновага, гомеостаз і гомеокінез розвитку.

Хобта В.М., Кладченко І.С. ФОРМИРОВАНИЕ ТЕРМИНОЛОГИЧЕСКОГО ПОЛЯ ПРОЦЕССА РАЗВЕРТЫВАНИЯ СБАЛАНСИРОВАННОГО РАЗВИТИЯ ПРЕДПРИЯТИЯ

В работе актуализировано использование категории сбалансированности в качестве ключевого параметра процесса развития социально-экономических систем разного уровня упорядочения. Проведен общенаучный анализ категории «сбалансированное развитие», а также обоснованы её непротиворечивость, целостность и научная применимость. Систематизированы и структурированы особенности её употребления современным научным сообществом на концептуальном, национальном, региональном уровнях и уровне отдельного предприятия. На системной основе сформулированы основные подходы к определению сбалансированного развития предприятия. Очерчены перспективы оценки сбалансированности динамики развития предприятия.

Ключевые слова: развитие, равновесие, диалектический подход, сбалансированное развитие предприятия, динамическое равновесие, гомеостаз и гомеокінез развития.

Khota V.M., Kladchenko I.S. TERMINOLOGICAL FIELD FORMING OF DEPLOYMENT PROCESS OF ENTERPRISE'S BALANCED DEVELOPMENT

Application of the "balance" category as a key parameter of social economic systems, different in level-ordering, is actualized in the paper. A general scientific analysis of the category "balanced development" is conducted; its consistency, integrity and scientific applicability are justified. The category usage's peculiarities by modern scientific society at conceptual, national, regional levels and individual enterprises' level are systematized and structured. On a systematic basis, the main approaches to the definition of "balanced enterprise's development" are formulated. The prospects of assessing the balance of the enterprise development dynamics are highlighted.

Keywords: development, balance, dialectical approach, balanced development of the enterprise, dynamic equilibrium, homeostasis and homeokinesis development.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Сучасні умови господарювання характеризуються значними соціально-економічними та геополітичними зрушеннями. За позитивності інтегративних характеристик глобалізації ієрархічність в розподілі ресурсів та результатів, транзитивність кризових явищ набувають чинності. Глобальні процеси дуже швидко стають локальними для конкретного підприємства як первісної ланки національної економіки. В цих умовах такі імперативи

розвитку, як безпека та стійкість, стають важливими складовими стратегічного управління на підприємстві. Це актуалізує проблематику збалансованості в процесі розгортання розвитку підприємства як важливої передумови забезпечення його прогресивної спрямованості та надання йому безперервного характеру. Умовою успішного вирішення окреслених питань є систематизація й поглиблення категоріального апарату та методичних інструментів збалансованого розвитку підпри-

ємства в розрізі його пропорційності, гармонійності та керованості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Спираючись на фундаментальні надбання класичної школи економічної теорії Ф. Кене, Т. Мальтуса, А. Маршала, Л. Вальраса, В. Парета, Дж.М. Кейнса, які досліджували властивості стаціонарних станів встановлення рівноваги на макро- та макро-рівнях економіки, зосередимось на питаннях протікання процесу змін, рушійних силах, факторах та основних тенденціях розвитку, що підіймали представники альтернативного напрямку – еволюційної економіки (Й. Шумпeter, Т. Веблен, Р. Нельсон, С. Уінтер).

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. В рамках проблематики еволюційного напрямку та синергетичної концепції з урахуванням сучасної динаміки та пропорції розвитку й функціонування національної економіки та її частин слід відзначити зростаючу актуальність та водночас недостатню систематизованість, надмірну широту й багатозначність тлумачення категорії «збалансований розвиток підприємства», що знижує можливості її наукового та практичного використання у сфері управління ефективністю та результативністю зрушень соціально-економічних систем.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою роботи є визначення місця збалансованості в розгортанні процесу розвитку підприємства шляхом декомпозиції та систематизації відповідного категоріально-понятійного апарату. Це передбачає опис та деталізацію утворювальних складових та механізму розвитку як процесу еволюції, висвітлення смислових взаємозв'язків між категоріями розвитку та рівноваги, формування внутрішньої логіки побудови, специфіки застосування та прояву на різних рівнях упорядкування поняття «збалансований розвиток» на основі загальноприйнятих вимог до наукових категорій та понять, які формуються.

Виклад основного матеріалу дослідження. Загальноприйняте розуміння фундаментальної наукової категорії розвитку є сталим сьогодні. Воно ґрунтується на діалектичному підході та розкривається тріадою законів матеріалістської діалектики. Розвиток є насиченою за змістом універсальною категорією та в широкому розумінні виступає формою, способом та принципом буття свідомості й матерії [1]. Як особливий вид руху розвиток означає прямування від простого до складного, від нижчого до вищого шля-

хом незворотних, закономірних, спрямованих змін. Концептуально процес розвитку регламентує роздвоєння цілого на протилежності, їх боротьбу та з'єднання в новій якості через діалектичне заперечення старого та зняття накопичених протиріч. Саме чергування, зміна станів руху та спокою, порядку та хаосу, стійкості та нестабільності передбачають розвиток. Навпаки, антагоністичне протиставлення, тобто абсолютизація одного з них, приводить до деградації та руйнації. Тобто неможливо постійно знаходитися в одному, навіть найбільш ефективному стані, адже з часом він обернеться на власну протилежність згідно з об'єктивними закономірностями розвитку. Так, стан спокою без руху перетворюється на застій, одночасно рух без спокою можна назвати рухом без мети.

Ілюстрацією вищесказаного є дослідження соціально-економічних систем, в яких їх ефективність, життєздатність, функціональність часто супроводжуються такими категоріями, як «перспективний, успішний, рівномірний розвиток», [2, с. 167–171], «стійкий, постійний розвиток» [3, с. 29; с. 106], «сталлий розвиток» [4], «гнучкий розвиток» [5, с. 109], «гармонійний розвиток» [6, с. 5], «безпечний розвиток» [7, с. 60], «планомірний розвиток» [8, с. 70]. Водночас, виступаючи позитивним маркером, розвиток за власною природою передбачає порушення налагодженого процесу функціонування через зміни, які стають потенційною загрозою для роботи системи загалом, зумовлюючи можливість переходу системи на регресивну гілку розвитку шляхом деградаційного механізму розгортання кризи та руйнації.

Всесвітня економічна історія стає, зокрема, історією розгортання світових та національних криз [9, с. 321], свідком того, коли соціально-економічні системи різного рівня впорядкування (від підприємств, галузей до національних та світових економік) здійснюють різку зміну напрямку руху в процесі власного розвитку. Класичними прикладами такого розвитку подій вважається перша світова криза, що розпочалася в індустріальній Англії (1825 р.), Велика депресія (1929–1933 рр.), енергетична криза нафтодобувних держав (1971–1974 рр.), визнання дефолту Російською Федерацією (1998 р.), світова криза (2008–2009 рр.).

Суперечливість розвитку виявляється в тому, що він як цілісний процес сам у собі одночасно вміщує протилежності. Розвиток передбачає протилежні тенденції руху (прогресивна та регресивна його гілки), хвильовий

характер протікання (висхідна та східна частини хвилі), відносно повільні кількісні зміни та швидкий стрибок – перехід у нову якість, а також зумовлюється названими факторами. Розвиток виступає не просто безперервним потоком змін, але й процесом з притаманними йому характеристиками спрямованості, що зумовлює його цільовий характер, а отже, наявність певного підсумку, результату або закінченості розвитку (переривчастість безперервності). В процесі розвитку порушується рівновага, однак він спрямований на збереження рівноваги як стану цілісності, тривалості існування (стійкість нестійкості).

Будь-який предмет, процес, стан можна аналізувати в контексті через призму гармонії або співвідношення та зв'язку категорій міри, балансу, рівноваги, збалансованості. Відповідь на запитання про гармонійність дає можливість глибше зрозуміти основні аспекти функціонування та розвитку об'єкта дослідження, а саме його внутрішню побудову (склад, структуру та взаємозв'язки), його взаємодію із зовнішнім середовищем, динаміку його руху у напрямі реалізації основної мети існування, а також тісно корелює з фундаментальними показниками корисності, оптимальності, ефективності, доцільності, цілеспрямованості, функціональності, безпеки та життєздатності.

Символізація процесу розвитку дає змогу звернутися до його істотних сторін. Отже, саме використання образу ваг для опису механізму розгортання розвитку дає змогу побачити його діалектичну природу, коли процес розвитку пов'язується одночасно зі змінністю та збереженням цілісності. Так, коли на чашах терезів опиняються протилежності, то стан невірноваженості ваг (відхилення, коливання в той чи інший бік) ілюструє виникнення протиріччя та боротьбу протилежностей. Момент, коли чаші ваг приходять у спокій, (тобто встановлюється баланс), відображає стан рівності протилежностей (баланс сил протилежностей), тобто момент їх об'єднання в нове ціле, момент народження нової якості – момент розвитку.

Отже, збалансованість (баланс, рівновага) розуміється як параметр порядку, який перетворює безперервний потік змін на розвиток. Збалансованість забезпечує стійкість розвитку, тобто виступає головною передумовою його безперервності. Принцип збалансованості дає змогу вирішувати на діалектичній основі протиріччя розвитку, тобто з'єднувати ініціюючий, забезпечувальний, організаційний та підтримувальний цикли в єдиний зімкнутий цикл розвитку.

Конвергенція (взаємопроникнення) досліджених вище категорій є плідною з наукової точки зору, бо пояснює й робить легітимною в теоретичному та прикладному аспектах категорію «збалансований розвиток». Внутрішня природа, механізм та форми збалансованого розвитку як наукової категорії розкриті на рис. 1.

Так, на основі використання методології діалектичної тріади «тезис – антитезис – синтез» категорії збалансованості та розвитку поєднано в фундаментальний концепт «збалансований розвиток», який діалектично вмістив у собі протилежні смислові ланцюжки «баланс – стійкість – незмінність – спокій» та «розвиток – нестійкість – мінливість – рух», створивши нову цілісність на більш високому якісному рівні. На схемі виокремлено базові та результативні характеристики утворювальних складових збалансованого розвитку. Показано, що на основі реалізації принципу збалансованості та процесного підходу збалансований розвиток розгортається у формі динамічної підтримки гомеостазу (динамічної рівноваги) та сумісної, взаємозумовленої еволюції (коеволюції), а також підтримки необхідного рівня мінливості (гомеокинезу).

Збалансований розвиток забезпечує відносну стійкість внутрішнього середовища та його функціонала. Він забезпечує саме динамічну, але не статичну постійність, бо передбачає не тільки можливість, але й необхідність коливань складу внутрішнього середовища та параметрів функцій у допустимих межах з метою досягнення оптимального рівня життєдіяльності системи. Збалансований розвиток передбачає оптимальний режим функціонування системи, який поєднує стабільність та розвиток.

Таким чином, «збалансований розвиток» є змістовною категорією, яка описує якісні та пропорційні зміни, що забезпечують стійкість та життєздатність системи за допомогою створення необхідних композицій і пропорцій як між системою та зовнішнім середовищем, так і всередині самої системи [3, с. 168].

Враховуючи специфіку формування та розвитку соціально-економічних систем, ми провели дослідження прикладних аспектів застосування категорії «збалансований розвиток» сучасними вченими на макро-, мезо- та мікрорівнях (табл. 1). Проведене дослідження підтверджує правомірність та поширеність використання сполучення «збалансований розвиток» як економічної категорії на різних рівнях впорядкування. Кожен наступний

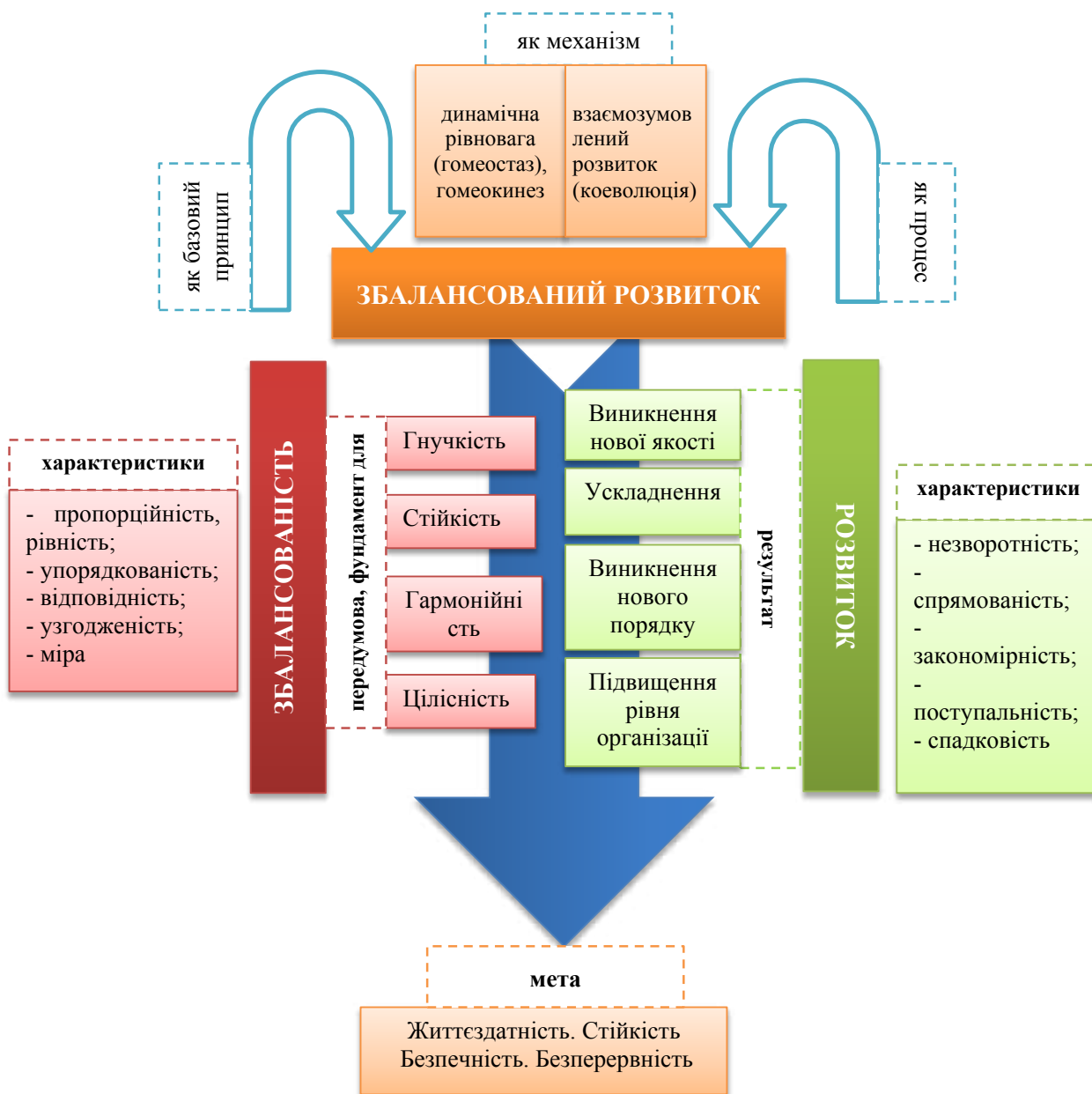

Рис. 1. Смыслові складові збалансованого розвитку як системної загальнофілософської категорії

рівень, а саме концептуальний, національний, регіональний, рівень окремого підприємства, не відмінняє, але конкретизує та розширює межі попередніх рівнів, які виступають принципами та орієнтирами. Збалансований розвиток виступає характеристикою, яка відповідає за зміст розвитку (зберігання балансу пропорцій на еволюційній гілці розвитку), за механізм розвитку (дія/протидія внутрішнього і зовнішнього середовищ; спадковість – мінливість – відбір; флуктуація – адаптація – біфуркація), за потенціал розвитку та забезпечення його реалізації, реалізованості.

З метою деталізації та поглиблення сутності категорії «збалансований розвиток під-

приємства» виокремлено основні підходи (рис. 2).

Згідно з діалектикою розгортання процесів розвитку будь-яка економічна система проходить етапи народження та становлення, етапи зростання та успіху, послаблення та спаду, етапи зупинки власного існування або стрибка на нову сходинку розвитку. Розкриваючи природу циклічності розвитку економічних систем, слід підкреслити, що «життєвий цикл не зникає та не завершується в нікуди, а лише переходить від однієї фази до іншої, а структури, що еволюціонують, переходять із одного стану до другого, від одної форми до іншої» [22, с. 152].

Таблиця 1

**Дослідження прикладного характеру застосування категорії
«збалансований розвиток» сучасними науковцями**

Рівень агрегування	Параметр порядку розвитку	Категорія	Джерело
	Баланс інтересів майбутніх та теперішніх поколінь	Концепція сталого розвитку	Програма дій «Порядок денний на XXI століття» [4]
Концептуальний рівень	Баланс складових екологічної безпеки, економічного зростання та соціальної справедливості	Цивілізаційна концепція збалансованого розвитку	С.К. Харічков [10]
	Баланс сили техногенного впливу та адаптаційного ресурсу екосистем	Збалансований (сталий) розвиток суспільства	Ю.М. Саталкін, А.А. Кремова [11]
Рівень національної економіки	Пропорційність взаємопов'язаних галузей	Міжгалузевий баланс	І.М. Ляшенко, М.В. Коробова, І.А. Горіцина, Г.П. Соляник, О.М. Подлевська [12–14]
	Ресурсний баланс відтворювального процесу	Збалансованість національної економіки	
Регіональний рівень	Баланс використання та накопичення економічного потенціалу територіальних утворень	Збалансований розвиток регіону	О.Ф. Новікова, О.І. Амоша, Н.Ю. Мущинська [15; 16]
	Узгодженість динаміки просторових зав'язків територіальної системи		
Рівень підприємства	Екологічно-економічний баланс, спрямований на економічну безпеку		
	Баланс стратегічних цілей та операційної діяльності на основі ключових показників ефективності	Система збалансованих показників	Д. Нортон, Р. Каплан [17]
	Відповідність стадій життєвого циклу підприємства стратегіям управління, стилям керівництва, функціям менеджменту	Концепція життєвого циклу організації	І.К. Адізес, Л. Грейнер [18; 19]
	Єдність реалізації трьох циклів, а саме виробничого, інноваційного, інвестиційного	Збалансований розвиток економічного циклу	А.В. Сельськов [20]
	Моніторинг та системне виявлення дисбалансів	Збалансованість функціонування та розвитку підприємства	Р.Н. Лепа, С.В. Коверга [21]
	«Золоті пропорції» в структурі бізнес-процесів	Гармонійне підприємство, гнучкий розвиток	Г.В. Горчаківська, І.П. Кислухіна [5; 6]

Отже, перший підхід до визначення збалансованого розвитку підприємства полягає у його тлумаченні як забезпечення наявності та певної упорядкованості взаємопереходів або узгодженої (коеволуційної) реалізації дуалістичних форм розвитку підприємства як соціально-економічної системи протягом її життєвого циклу. Так, різним стадіям життєвого циклу підприємства притаманні (ефективними є певні форми розвитку) власні форми та динаміка розвитку. Такий підхід дає змогу говорити про повторю-

вальні стани розвитку в певних пропорціях і структурі, які зумовлюють хвильову й ритмічну його динаміку. Збалансованість між визначеними формами розвитку забезпечує планомірність, ритмічність, позитивну спрямованість, довгостроковий характер, здійсненість, прогнозованість розвитку підприємства.

Другий підхід підкреслює необхідність закладення принципу збалансованості під час формування безпосередньо механізму розвитку, який передбачає зміну станів соціально-

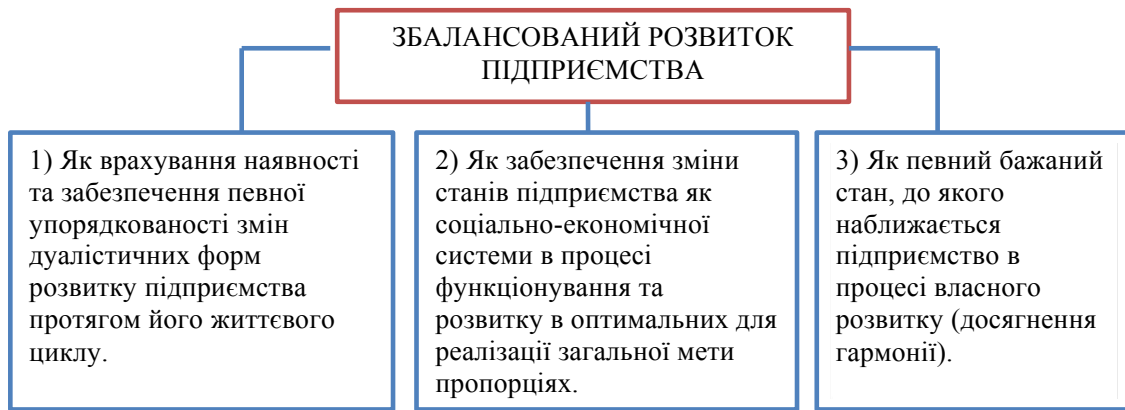

Рис. 2. Ключові підходи до формування сутності категорії «збалансований розвиток підприємства»

економічної системи в певних пропорціях, а саме з певною швидкістю, тривалістю у часі, масштабами.

Реалізація цього механізму повинна забезпечуватися за певними правилами:

- стрибки розвитку повинні бути некатастрофічними (м'яка втрата стійкості, рівноваги);

- тривалість перманентного стану нерівноваги має бути мінімальною;

- поряд з біфуркаційними механізмами повинна забезпечуватись можливість дії адаптаційних механізмів розвитку (гармонічність, цілісність) (позитивний та від'ємний зворотній зв'язок);

- забезпечення реалізації функціонального потенціалу системи в процесі розвитку (ефективність, збереження існування в процесі еволюційного відбору).

Третій підхід розглядає збалансованість як певний бажаний стан, до якого наближається в процесі власного розвитку соціально-економічна система, який характеризується порядком, гармонією, збалансованими («золотими») пропорціями.

Окреслюючи подальші перспективи дослідження, слід сказати про таке. Для підпри-

ємства як системи, що розвивається, забезпечення збалансованої (стійкої) динаміки розвитку є важливою. Тому представлення підприємства як динамічної системи, параметри якої змінюються у часі, її розвитку як руху, а збалансованість її розвитку як стійких форм цього руху є потенційно прогресивним напрямом подальших досліджень в рамках оцінки та подальшого забезпечення збалансованого розвитку підприємства.

Висновки з цього дослідження. Отже, збалансований розвиток підприємства виступає складним еволюційним процесом якісної та пропорційної трансформації життєзабезпечувальних функціональних систем підприємства, інтеграційних та формують-ворювальних зв'язків між ними, спрямований на зростання його ринкової вартості у довгостроковій перспективі й підвищення соціально-економічної ефективності. Це складна, але вагома категорія, за допомогою якої можна оцінити як поведінку підприємства та особливості розгортання його життєвого циклу, так і на основі балансового методу досліджувати такі важливі стани, як стійкість, сталість, ефективність та безперервність розвитку.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Новая философская энциклопедия / [А.А. Степин, Г.Ю. Гусейнов, А.В. Семигин, А.П. Огурцов]. – М. : Мысль, 2010. – 2816 с.
2. Заргана М.А. Концептуальные аспекты управления перспективным развитием производственно-хозяйственных систем / М.А. Загарна // Економіка і організація управління. – 2008. – № 3. – С. 167–176.
3. Акимова Т.А. Экономика устойчивого развития / Т.А. Акимова, Ю.Н. Мосейкин. – М. : Экономика, 2009. – 430 с.
4. Програма дій «Порядок денний на XXI століття» ; пер. з англ. – 2-ге вид. – К. : Интелект-сфера, 2000. – 360 с.
5. Кислухина И.П. Концепция гибкого развития предприятия как основа противодействия экономическим кризисам / И.П. Кислухина // Проблемы теории и практики управления. – 2009. – № 11. – С. 109–121.

6. Горчаківська Г.В. Гармонійне підприємство і дія принципу «золотого перетину» в економічних системах / Г.В. Горчаківська // Актуальні проблеми економіки. – 2010. – № 2 (104). – С. 4–8.
7. Ареф'єва О.В. Суперечності розвитку як основне джерело загрози безпеці рівноваги економічних систем / О.В. Ареф'єва, О.С. Шнирко // Актуальні проблеми економіки. – 2006. – № 3 (57). – С. 57–64.
8. Иоргачев Д.В. Планомерное развитие – залог экономического успеха / Д.В. Иоргачев // Экономист. – 2010. – № 10. – С. 70–71.
9. Мендельсон Л.А. Теория и история экономических кризисов и циклов : в 3 т. / Л.А. Мендельсон. – М. : Соцэкгиз, 1959–1964. – Т. 1. – 1959.
10. Харічков С.К. Екоінноваційний збалансований розвиток як імператив суспільного прогресу / С.К. Харічков // Економічні інновації : зб. наук. пр. – Вип. 40. – О. : ІПРЕЕД НАН України, 2010. – С. 363–376.
11. Саталкін Ю.М. Вибір методології збалансованого розвитку: синергетичний підхід / Ю.М. Саталкін, А.А. Кремова // Екологічні науки [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ecoj.dea.gov.ua/wp-content/uploads/2013/02/SELECTIO.pdf>
12. Моделювання економічних, екологічних та соціальних процесів / [І.М. Ляшенко, М.В. Коробова, І.А. Горіцина]. – К. : ВПЦ «Київський університет», 2010. – 320 с.
13. Соляник Г.П. Концепция оценки ресурсной сбалансированности производства / Г.П. Соляник // Общество: политика, экономика, право. – 2012. – № 2. – С. 60–68.
14. Подлевська О.М. Пріоритети національної стратегії збалансованого розвитку України / О.М. Подлевська, Ю.В. Красовська // Економіка та суспільство. – 2017. – № 8. – С. 478–481. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.economyandsociety.in.ua/journal/8_ukr/82.pdf.
15. Амоша О.І. Сталий розвиток промислового регіону: соціальні аспекти : [монографія] / О.І. Амоша, О.Ф. Новікова. – Донецьк : НАН України, ін-т економ. пром-сті, 2012. – 534 с.
16. Муцинська Н.Ю. Збалансований розвиток регіону: теоретичний аспект / Н.Ю. Муцинська // Ефективна економіка. – 2014. – № 2. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/efek_2014_2_87.
17. Каплан Р. Сбалансированная система показателей: от стратегии к действию / Р. Каплан, Д. Нортон. – М. : Олимп-Бизнес, 2003. – 231 с.
18. Адизес И.К. Управление жизненным циклом корпорации / И.К. Адизес ; пер. с англ. В.В. Кузина. – М. : Манн, Иванов и Фербер, 2014. – 512 с.
19. Greiner L. Evolution and revolution as organizations grow / L. Greiner // Harvard Business Review. – 1972. – Vol. 50. – № 4. – P. 37–46.
20. Грейнер Л. Эволюция и революция в процессе роста организаций / Л. Грейнер ; пер. на рус. // Вестник Санкт-Петербургского университета. Серия 8 «Менеджмент». – Вып. 4. – С. 76–92.
21. Сельсков А.В. Система сбалансированного развития инновационного, инвестиционного и производственного процессов промышленной корпорации / А.В. Сельсков. – М. : Риалтекс, 2009. – 324 с.
22. Інновації у маркетингу і менеджменті : [монографія] / за заг. ред. С.М. Ілляшенка. – Суми : ТОВ «Друкарський дім «Папірус»», 2013. – 616 с.
23. Садченко К.В. Эволюция экономических систем на микро- и макроэкономических уровнях / К.В. Садченко // Эволюционная экономика: проблемы и противоречия теории и практики. – М., 2001 – С. 149–166.